

УДК 373.5.091.33:001.895:91

Активні методи навчання як складова інновації у викладанні географії

Валентина Клименко*

доцент кафедри фізичної географії та картографії

e-mail:valent.klimenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>**Вікторія Ачкасова***

старший викладач кафедри фізичної географії та картографії

e-mail:v.achkasova@physgeo.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8899-4916>**Людмила Іваненко***

к. пед. н., доцент кафедри педагогіки

e-mail: education@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-2273>

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Вступ. В умовах стрімкої інформатизації суспільства та зміни технологій основним завданням сучасного освітнього процесу має стати розширення і поглиблення інтелектуальних здібностей особистості, мотивація і підготовка людини до самостійної роботи з інформаційними потоками, розвиток критичного мислення та творчих здібностей. Досягненню цих цілей сприяє використання активних методів навчання. Методи активного викладання і навчання викликають інтерес викладачів та інших фахівців у галузі освіти. Велика кількість літературних джерел демонструє переваги активного підходу, утягує школярів у навчальний процес і вимагає від них дій більше, ніж спостережень; забезпечує більш глибоке і повне розуміння предмета.

Метою статті є аналіз використання активних методів навчання як компонента інновацій у процесі викладання географії в загальноосвітніх установах.

Основний матеріал. Одним із перших широко використовуваних і деталізованих методів активного навчання став метод ділових ігор. Марія Бірштейн стала автором першої в світі ділової гри. Активні методи навчання – це способи активізації навчально-пізнавальної діяльності, які спонукають учнів активно включитися в інтелектуальну і практичну діяльність у процесі оволодіння предметом. Не тільки вчитель активний, але й учні є активними.

Є такі особливості активного навчання:

- цілеспрямована активізація мислення учнів;
- достатньо часу для залучення школярів у навчальний процес; їх діяльність повинна бути стійкою і тривалою;
- самостійний творчий процес прийняття рішень, високий ступінь мотивації та емоційності учнів;
- постійна взаємодія суб'єктів освітньої діяльності за допомогою прямих і зворотних зв'язків, вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми.

Існують різні підходи до класифікації активних методів навчання. А. Смолкін провів класифікацію, засновану на характері навчально-пізнавальної та ігрової діяльності, завдяки якій методи активного навчання поділяються на імітаційні та не імітаційні. Є також групові та індивідуальні методи.

Існують різні методи і форми організації активного навчання:

- лекції (проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції із заздалегідь запланованими помилками, лекції у формі прес-конференцій, лекції-бесіди, лекції-дискусії, лекції з аналізом конкретних ситуацій);
- різні технології організації групової роботи (тренінг, орієнтований на учнів для обміну інформацією, такий як мозкова атака);
- різні методи (дискусія, гра, моделювання і т. ін.).

У новому навчальному процесі змінюються функції і ролі викладачів і учнів під час занять. Дослідники виділяють такі ролі вчителя: керівник; фасилітатор; наставник; радник; організатор; повноправний учасник пізнавального процесу. Роль учня: дослідник; учень, який бере активну участь у пізнавальному процесі разом з учителем.

З розвитком сучасних технологій учителям географії стає легше урізноманітнити навчальний процес за допомогою комп'ютерних програм, що розвивають просторове мислення, уміння аналізувати і порівнювати. Інтернет-технології дозволяють отримувати інформацію практично з будь-якої точки світу. Активні методи навчання допомагають навчитися управлінню поточним інформаційним потоком, його аналізу та ефективній взаємодії один з одним, що важливо в сучасному світі.

Існує безліч активних методів навчання, а створення нових регулюється тільки фантазією педагогів. У даній статті запропоновані деякі активні методи навчання, які будуть використовуватися у школі, а саме 22 методи. Запропонована їх класифікація, обумовлена використанням на певному етапі уроку (актуалізація знань, вивчення нового матеріалу, обговорення, узагальнення і повторення).

Висновки. Є широка методична база, безліч рекомендацій і порад з проведення занять з використанням активних методів навчання. У цілому огляд літератури показав, що питання активізації освіти актуальні в даний час і все більше вчителів проявляють до нього інтерес. Тому можна припустити, що в майбутньому використання активних методів навчання перетвориться із сучасних тенденцій та інновацій в обов'язкову умову навчального процесу. Запропоновано схеми можливих взаємодій обраних активних методів навчання на уроці географії, на різних етапах уроку. Дві представлені схеми дозволяють учителям приділяти більше часу й уваги обговоренню під час уроку, що є відмінним підходом для старшокласників, бо в старших класах учні найчастіше орієнтовані на активну і демонстративну мовну діяльність. І наступні дві схеми орієнтовані на вивчення нової теми в класі. Такий набір і така послідовність прийомів забезпечують комфортний і цікавий урок для учнів загальноосвітніх установ.

Ключові слова: активні методи навчання, викладання географії, інновація, класифікація активних методів навчання, активне навчання.

Валентина Клименко, Виктория Ачкасова, Людмила Иваненко

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Введение. В условиях стремительной информатизации общества и смены технологий основной задачей современного образовательного процесса должно стать расширение и углубление интеллектуальных способностей личности, мотивация и подготовка человека к самостоятельной работе с информационными потоками, развитие критического мышления и творческих способностей. Достижению этих целей способствует использование активных методов обучения. Методы активного преподавания и обучения вызывают интерес преподавателей и других специалистов в области образования. Большое количество литературных источников демонстрирует преимущества активного подхода, вовлекающего школьников в учебный процесс и требующего от них действий больше, чем наблюдений; обеспечивает более глубокое и полное понимание предмета.

Целью статьи является анализ использования активных методов обучения как компонента инноваций в процессе преподавания географии в общеобразовательных учреждениях.

Основной материал. Одним из первых широко используемых и детализированных методов активного обучения стал метод деловых игр. Мария Бирштейн стала автором первой в мире деловой игры. Активные методы обучения - это способы активизации учебно-познавательной деятельности, которые побуждают учащихся активно включаться в интеллектуальную и практическую деятельность в процессе овладения предметом. Не только учитель активный, но и учащиеся являются активными.

Есть такие особенности активного обучения:

- целенаправленная активизация мышления учащихся;
- достаточно времени для вовлечения школьников в учебный процесс; их деятельность должна быть устойчивой и длительной;
- самостоятельный творческий процесс принятия решений, высокая степень мотивации и эмоциональности учащихся;
- постоянное взаимодействие субъектов образовательной деятельности с помощью прямых и обратных связей, свободный обмен мыслями о путях решения той или иной проблемы.

Существуют различные подходы к классификации активных методов обучения. А. Смолкин провёл классификацию, основанную на характере учебно-познавательной и игровой деятельности, благодаря которой методы активного обучения делятся на имитационные и не имитационные. Есть также групповые и индивидуальные методы.

Существуют различные методы и формы организации активного обучения:

- лекции (проблемные лекции, лекции-визуализации, лекции с заранее запланированными ошибками, лекции в форме пресс-конференций, лекции-беседы, лекции-дискуссии, лекции с анализом конкретных ситуаций);
- различные технологии организации групповой работы (тренинг, ориентированный на учащихся для обмена информацией, такой как мозговая атака);
- различные методы (дискуссия, игра, моделирование и т. д.).

В новом учебном процессе меняются функции и роли преподавателей и обучаемых во время занятий. Исследователи выделяют следующие роли учителя: руководитель; фасилитатор; наставник; советник; организатор; полноправный участник познавательного процесса. Роль ученика: исследователь; учащийся, который активно участвует в познавательном процессе вместе с учителем.

С развитием современных технологий учителям географии становится легче разнообразить учебный процесс с помощью компьютерных программ, развивающих пространственное мышление, умение анализировать и сравнивать. Интернет-технологии позволяют получать информацию практически из любой точки мира. Активные методы обучения помогают научиться управлению текущим информационным потоком, его анализу и эффективному взаимодействию друг с другом, что немаловажно в современном мире.

Существует множество активных методов обучения, а создание новых регулируется только фантазией педагогов. В данной статье предложены некоторые активные методы обучения, которые будут использоваться в школе, а именно 22 метода. Предложена их классификация, обусловленная использованием на определённом этапе урока (актуализация знаний, изучение нового материала, обсуждение, обобщение и повторение).

Выводы. Имеется широкая методическая база, множество рекомендаций и советов по проведению занятий с использованием активных методов обучения. В целом обзор литературы показал, что вопросы активизации образования актуальны в настоящее время и всё больше учителей проявляют к нему интерес. Поэтому можно предположить, что в будущем использование активных методов обучения превратится из современных тенденций и инноваций в обязательное условие учебного процесса. Предложены схемы возможных взаимодействий выбранных

активных методов обучения на уроке географии, на разных этапах урока. Две представленные схемы позволяют учителям уделять больше времени и внимания обсуждению во время урока, что является отличным подходом для старшеклассников, так как в старших классах учащиеся чаще всего ориентированы на активную и демонстративную языковую деятельность. И следующие две схемы ориентированы на изучение новой темы в классе. Такой набор и такая последовательность приёмов обеспечивают комфортный и интересный урок для учащихся общеобразовательных учреждений.

Ключевые слова: активные методы обучения, преподавание географии, инновация, классификация активных методов обучения, активное обучение.

Valentyna Klymenko, Viktoriia Achkasova, Ludmila Ivanenko

ACTIVE TEACHING METHODS AS A COMPONENT OF INNOVATION IN GEOGRAPHY TEACHING

Introduction. In times of rapid informatization of society and change of technology, the main task of the modern educational process should be to expand and deepen intellectual abilities of an individual, to motivate and prepare a person for independent work with information flows, to develop critical thinking and creative skills. The usage of active teaching methods helps to achieve such goals. The methods of active teaching and learning have attracted the interest of teachers and other professionals in the field of education. A large number of literary sources demonstrate the benefits of an active approach that engages students in the learning process and requires from them action more than observations; provides a deeper and more complete understanding of the subject.

The purpose of this article is to analyze the usage of active teaching methods as a component of innovation in the educational process of geography teaching in general educational institutions.

The main material. One of the first commonly used and detailed methods of active teaching was the method of business games. Mary Birshtein was the author of the world's first business game. Active methods of teaching are ways to enhance the educational and cognitive activity of pupils, which encourage them to actively engage into intellectual and practical activity in the process of mastering the subject. Not only the teacher is active, but pupils are active as well.

There are such special features of active teaching:

- a purposeful activation of schoolchildren's thinking;
- enough time to engage pupils into the learning process, their activity must be sustainable and long-lasting;
- an independent creative decision-making process, high degree of motivation and emotionality of schoolchildren;
- a constant interaction of subjects of educational activity with the help of direct and feedback links, free exchange of thoughts on the ways of solving some problem.

There are different approaches to the classification of active teaching methods. A. Smolkin conducted a classification based on the nature of educational and cognitive and gaming activities, due to which methods of active teaching are divided into imitation and non-imitation. There are also group and individual methods.

There are various methods and forms of active teaching organization:

- lectures (problem lectures, lectures-visualizations, lectures with pre-planned mistakes, lectures in form of press conferences, lectures-conversation, lectures-discussion, lectures with the analysis of specific situations);
- different techniques of group work organization (training that targets students to the exchange of information such as brain attack);
- different methods (discussion, game simulation, etc.).

In the new educational process functions and roles of teachers and pupils during classes are changing. Many researchers distinguish the following roles of a teacher: the head; the facilitator; the mentor; the adviser; the organizer; the full participant of the cognitive process. Roles of a pupil are: the researcher; the pupil who is actively involved in the cognitive process along with the teacher.

With the development of modern technology, it becomes easier for teachers of geography to diversify the teaching process through various computer programs that develop spatial thinking, the ability to analyze and compare. Internet technology makes it possible to get information from almost anywhere in the world. Active teaching methods help to learn the management of the current information flow, its analysis and effective communication with each other, which is important in the modern world.

There are plenty of active teaching methods, and creation of the new ones is regulated only by the imagination of teachers. In this article have been proposed some active teaching methods to be used in school, namely, 22 methods. Their classification due to the usage at some stage of the lesson (actualization of knowledge, study of the new material, discussion, generalization and repetition) has been suggested.

Conclusions. There is a broad methodological base, a lot of recommendations and tips for conducting lessons using active teaching methods. In general, the literature review has shown that the issues of activation of education are relevant nowadays and more and more teachers become interested in it. Therefore it is possible to assume that in future the usage of active teaching methods will turn from modern tendencies and innovations to the obligatory condition for the educational process. The schemes of possible interactions of selected active teaching methods in the lesson of geography, at different stages of the lesson have been proposed. The two presented schemes allow teachers to devote more time and attention to the discussion during the lesson, which is a great approach for senior schoolchildren, since in high school students are most often focused on active and demonstrative language activities. And the following two schemes are focused on studying a new topic in the class. Such a set and such a sequence of methods provide a comfortable and interesting lesson for pupils of general education institutions.

Keywords: active teaching methods, geography teaching, innovation, classification of active teaching methods, active learning.

Вступ. Наше сьогоднішнє суспільство потребує молодих людей, які є гнучкими, творчими і активними, можуть вирішувати проблеми, приймати рішення, мислити критично, ясно висловлювати власні ідеї та працювати ефективно у межах команд і груп. У часи стрімкої інформатизації суспільства, швидкої зміни технологій головним завданням освітнього процесу має стати розширення та поглиблення інтелектуальних здатностей особистості, мотивація і підготовка до самостійного оволодіння потоками інформації, розвиток критичного мислення та творчих навичок. Саме завдяки застосуванню активних методів навчання можна досягти таких цілей. Методи активного викладання і навчання привертати і продовжують привертати інтерес учителів та інших спеціалістів у галузі освіти. Велика кількість літературних джерел демонструє переваги активного підходу, який залучає учнів у процес навчання та вимагає від них дій, а не спостережень, забезпечує більш глибоке та більш повне розуміння матеріалу.

Вихідні передумови. Ідея активізації навчання століттями висловлювалася такими вченими, як Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, М.Г. Чернишевський, В.О. Сухомлинський тощо. Питання активізації навчання підіймалися ще на початку ХХ століття у роботах Л.С. Виготського, В.В. Давидова, О.М. Леонтьєва та ін., розглядалися теми, що стосувалися розвиваючого навчання. У ті часи вже були закладені теоретичні основи для розробки цілісної концепції активних методів навчання, проте систематичні основи цих методів стали широко розроблятися у другій половині 1960-х та на початку 1970-х років у дослідженнях психологів і педагогів, що займалися питаннями проблемного навчання. Застосування на практиці проблемного та розвиваючого навчання призвело до виникнення методів активного навчання.

Одним із перших загальнонавчаних та детально описаних методів активного навчання був метод ділових ігор. Авторкою першої у світі ділової гри стала М.М. Бірштейн. Ділова гра вперше була проведена в Ленінградському інженерно-економічному інституті в 1932 р. Однак, у 1938 р. ділові ігри в СРСР були заборонені. Знову вони почали застосовуватися у 1960-х рр. після того, як набули розвитку і в США. У середині 1980-х рр. за ініціативою М.М. Бірштейн почали видаватися каталоги ділових ігор СРСР і вперше була зроблена спроба класифікувати активні методи навчання та сфери їх застосування [2].

Першочергово ці методи поширилися у системі перепідготовки спеціалістів, де особливе значення мають короткі строки перепідготовки, тому активні методи навчання, особливо ігрові методи, мали шалену популярність і досі застосовуються у цій сфері як за кордоном, так і в країнах колишнього СРСР.

Метою статті є аналіз використання методів активного навчання як складової інновацій у навчально-виховному процесі викладання географії в загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. У часи, коли наявність знань після закінчення навчального закладу не є гарантом успіху в сучасному складному світі, де зміни трапляються чи не кожної секунди, все більше педагогів звертається до активних методів навчання, аби надати учням можливості не тільки засвоїти необхідні знання, а й розвинути певні особистісні якості, що знадобляться їм у подальшому житті. Розглянемо, як різні автори трактують термін «активні методи навчання».

А.М. Смолкін дає таке визначення: «Активні методи навчання – це способи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які спонукають їх до активної розумової і практичної діяльності у процесі оволодіння матеріалом, коли активний не тільки вчитель, а й учні» [4].

За В.О. Сластьоніним, «Активні методи навчання – це сукупність прийомів і підходів, що відображають форму взаємодії тих, хто навчається та викладача у процесі навчання» [3].

За Т.Г. Мухіною, «Активні методи навчання – це способи та прийоми педагогічного впливу, які спонукають тих, хто навчається, до розумової активності, до прояву творчого, дослідницького підходу та пошуку нових ідей для вирішення різних задач навчальної та навчально-дослідницької діяльності» [3].

Розглянемо, як учені трактують поняття активності та активного навчання. А. Вербицький вважає, що активне навчання означає перехід від переважно регламентуючих, алгоритмізованих, програмованих форм і методів організації навчального процесу до проблемних, дослідницьких, пошукових, які забезпечують народження пізнавальних мотивів та інтересів, умов творчості у навчанні [1].

О.В. Зарукіна, Н.А. Логінова, М.М. Новік виділяють такі відмінні риси активного навчання:

- цілеспрямована активізація мислення учнів;
- достатньо тривалий час залучення учнів до навчального процесу, їх активність має буди стійкою та довготривалою;
- самостійне творче знаходження рішень, підвищений ступінь мотивації та емоційності учнів;
- постійна взаємодія суб'єктів навчальної діяльності за допомогою прямих та зворотних зв'язків, вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми [2].

G. Gibbs пише, що активне навчання – це навчання у процесі роботи. М. Prosser, К. Trigwell звертають увагу на те, що активне навчання відбувається, коли процес сфокусований на учнях [10].

Існують різні підходи до класифікації активних методів навчання. А.М. Смолкін запропонував класифікацію [4] за характером навчально-пізнавальної та

ігрової діяльності (рис. 1), відповідно до якої методи активного навчання поділяють таким чином:

1. Імітаційні методи – це методи, що базуються на імітації професійної діяльності, які, в свою чергу, поділяються на ігрові методи; ігрові процедури і прийоми; ігрові ситуації, прикладом яких можна вважати дискусійні заняття; дидактичну, або навчальну, гру; ділові ігри – методи, що реалізують усю сукупність елементів; неігрові методи – аналіз виробничих ситуацій та конфліктів, аналіз проблемних ситуацій, аукціон ідей, імітаційні вправи, диспути, мозкову атаку, опорні сигнали тощо.

2. Неімітаційні методи – програмоване навчання, проблемна лекція тощо. А.М. Смолкін виділяє за метою діяльності різні види неімітаційних методів: мотивацію пізнавальної діяльності; повідомлення навчальної інформації; формування і вдосконалення професійних умінь і навичок; освоєння передового досвіду, контроль результатів навчання.

В.О. Сластьонін поділяє активні методи навчання на дві великі групи:

– групові методи, які можна застосовувати одночасно з певною кількістю учнів (групою);
– індивідуальні, які застосовують відносно конкретної людини [3].

О.В. Зарукіна, Н.А. Логінова, М.М. Новік також поділяють активні методи навчання на імітаційні та неімітаційні (рис. 2).

Існують різноманітні методи і форми організації активного навчання:

– форми лекцій (проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція із попередньо запланованими помилками, лекція-прес-конференція, лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розбором конкретних ситуацій);

– різні техніки організації групової роботи (вправи, що націлюють учнів на обмін інформацією, наприклад мозкова атака);

– різні методи (дискусія, ігрове моделювання тощо).

Розглянемо детальніше деякі з методів. Ділова гра – це імітаційне моделювання соціально-еконо-

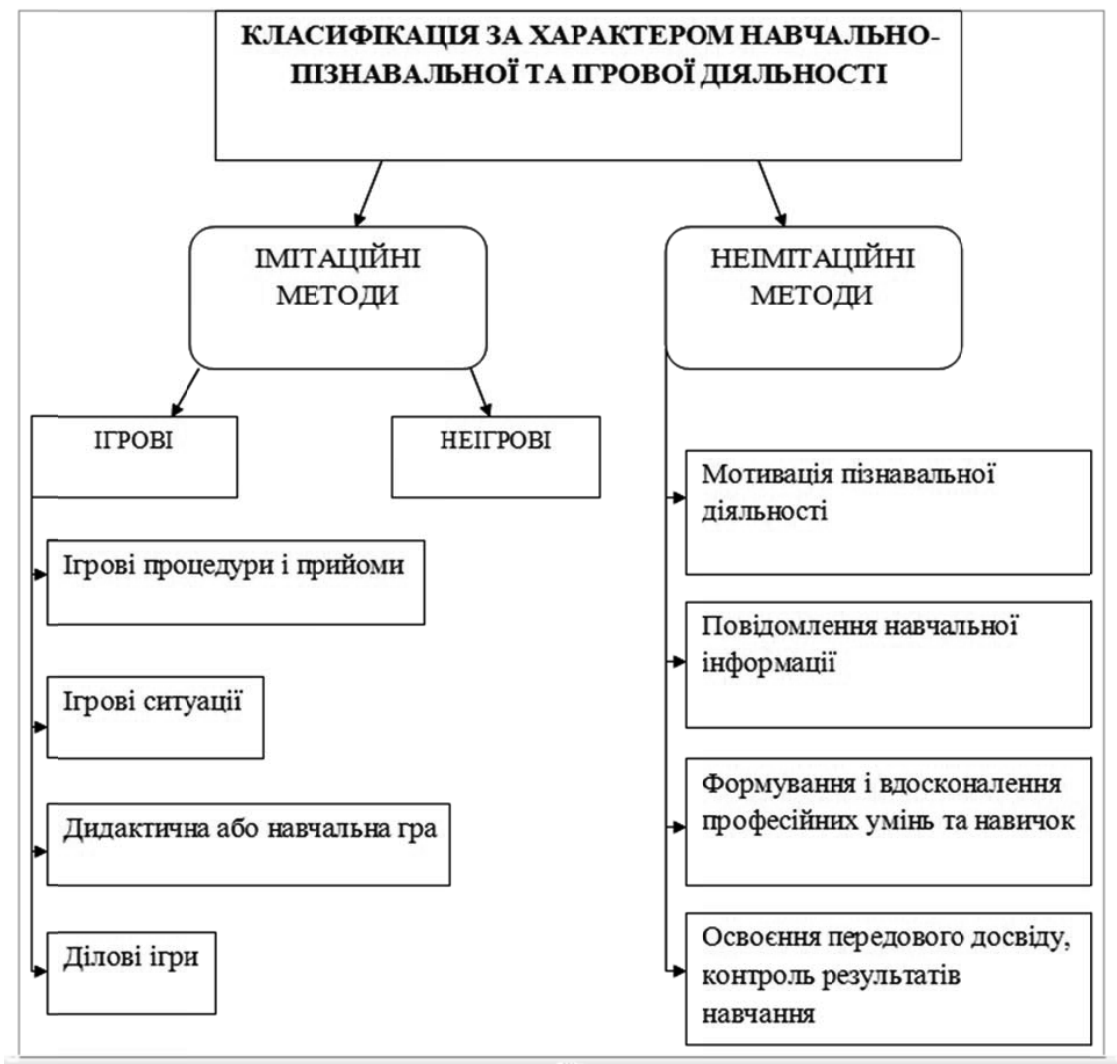

Рис.1. Класифікація активних методів навчання за характером навчально-пізнавальної та ігрової діяльності (за А.М. Смолкіним)

мічних або виробничих процесів, представляє собою рольову гру з різними, часто протилежними інтересами її учасників і необхідністю прийняття рішення по завершенню або в ході гри. Ділові ігри допомагають формувати такі важливі якості, як комунікативні здатності, толерантність, уміння працювати в команді, самостійне мислення тощо (рис. 2). Від викладача необхідна попередня підготовка, вміння прогнозувати результати та робити відповідні висновки.

До імітаційних неігрових занять відносять зазвичай кейс стаді, або аналіз конкретних ситуацій. Кейс стаді заключається в аналізі проблемної ситуації, сформульованої вчителем на основі реальних подій для аналізу, оцінки, вирішення. Проблемна ситуація у цьому випадку зазвичай не буває обмежена однією темою курсу, а іноді й однією дисципліною. Як правило, вона пов'язана з рядом інших питань і проблем, тому учні мають використовувати навички знаходження міжпредметних зв'язків. При аналізі кейсів поєднується індивідуальна робота учнів з проблемною ситуацією та групове

обговорення. Це дозволяє розвивати навички групової, командної роботи. У результаті проведення аналізу, обговорення в групі, визначення проблем, знаходження альтернатив, побудови плану дій, їх виконання дають учням змогу розвивати навички аналізу та планування.

Мозковий штурм (мозкова атака, брейнстормінг) – метод широко вживаний, полягає у продукуванні нових ідей для вирішення проблем. Метою методу є організація колективної розумової діяльності з пошуку нетрадиційних шляхів вирішення проблем.

Загальною вимогою, яку необхідно враховувати при виборі проблеми для мозкового штурму, є можливість багатьох неоднозначних варіантів її вирішення.

Існують певні правила, дотримання яких дозволить більш продуктивно провести мозковий штурм: під час процесу створення та висловлювання ідей усі учні рівні, на даному етапі не може бути висловлено жодної критики або оціночних зауважень стосовно висловлених ідей; усі ідеї заслуговують на те,

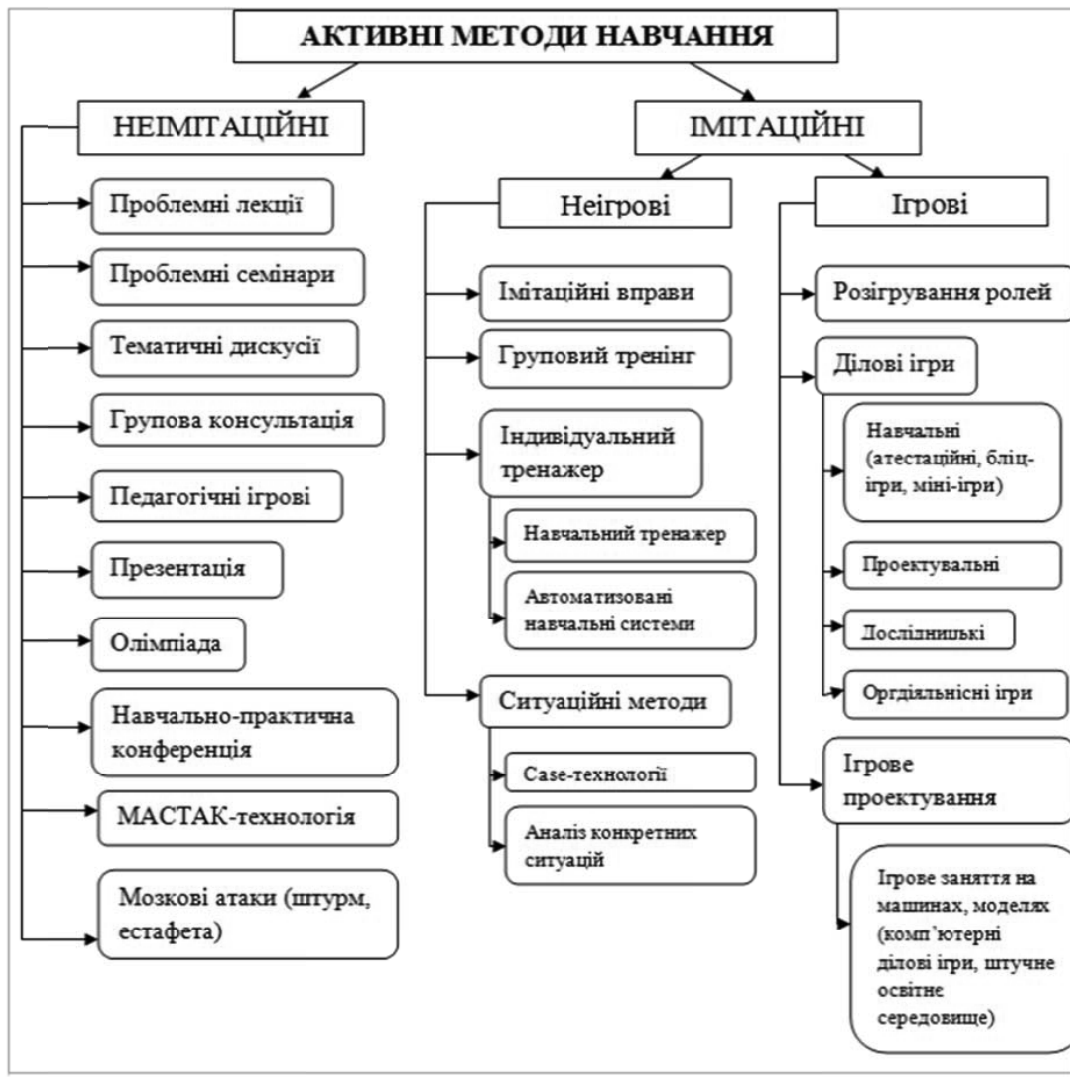

Рис.2. Класифікація активних методів навчання (за О.В. Зарукіною, Н.А. Логіною, М.М. Новік)

щоб бути розглянутими. Після того, як усі висловили власні ідеї, необхідно затвердити критерії оцінювання ідей. Далі кожна з ідей обговорюється, приймається або відкидається. Найкращим способом прийняття або відкидання ідей є досягнення компромісу, не варто надавати перевагу голосуванню.

Мозкова естафета – метод генерування ідей. Він дещо відрізняється від мозкового штурму тим, що учні за визначений час (5-10 хвилин) пропонують свої рекомендації з вирішення проблеми і записують їх на індивідуальному аркуші паперу. У другому турі мозкової естафети кожен учасник читає власні пропозиції, а інші виставляють їм оцінки за певною шкалою. Власні ідеї учні не оцінюють. Нерідко виставляються дві оцінки – за саму ідею і за те, як вона висловлена (краса, чіткість, зрозумілість формулювання).

Через кожні 5 хвилин зачитування ідей та оцінювання робиться однохвилинна перерва, у ході якої учні можуть задати уточнююче запитання, сформулювати нові ідеї, виходячи з почутого, закреслити ті власні ідеї, які вже були запропоновані іншими.

Одним з неімітаційних активних методів навчання є дискусія – обмін думками відносно певної проблеми. Зазвичай вирішення проблеми вже знайдено в науці, але учням доведеться самотійно знайти відповідь у рамках навчального процесу.

Для викладача, який організовує дискусію, результат її, як правило, вже є відомим. Метою самої дискусії є процес пошуку учнями відповідей, який має підвести школярів до об'єктивно відомих, але суб'єктивних, з точки зору учнів, нових знань.

Викладач має певним чином управляти дискусією, передусім він має підтримувати певний рівень взаємодії у класі, атмосферу доброзичливості та відкритості. Також обов'язковою умовою є те, що викладач повинен забезпечити правильність висновків у результаті дискусії, саме тому він має певним чином направляти процес (наприклад, задаючи учням запитання) та слідкувати за ним. Тому важливим є високий ступінь компетентності викладача у проблемі, що обговорюється, уміння спрогнозувати результат дискусії.

Метод дискусії дозволяє учням краще засвоїти матеріал, оскільки в груповій дискусії не викладач говорить про те, що є правильним, а самі учні висловлюють докази, обґрунтовують ідеї.

Проблемне навчання та його форми також відносять до методів активного навчання. Проблемна лекція є активною у тому випадку, якщо самотійна творча робота забезпечується контрольними запитаннями, обговореннями й іншими шляхами. Головною рисою проблемної лекції є постановка та вирішення проблем із різним ступенем залучення учнів до цього. Зазвичай на проблемній лекції наявний певний перелік питань і тем для обговорення та визначений час, спеціально виділений для цього [2].

Проблемний семінар передбачає високу активність учнів та використовується для спільного обговорення поставленої проблеми, роботи над спільним рішенням і для пошуку нових ідей. Основна відмінна риса проблемного семінару від проблемної лекції та, що на семінарі учень має говорити, а не слухати. Задача викладача – направляти дискусію, задавати запитання, пропонувати різноманітні шляхи вирішення, сприяти живому і відкритому обміну думками. Мета проблемного семінару – віднайти як можна більше точок зору та розширити горизонти мислення учнів [2].

Технології критичного мислення також відносять до активних методів навчання. Відомі різні прийоми роботи з великими обсягами інформації за технологією критичного мислення:

Кластер – виділення смислових одиниць тексту та їх графічне оформлення у вигляді грона.

ІНСЕРТ – маркування тексту значками по мірі його засвоєння. ІНСЕРТ – це інтерактивна система відміток для ефективного читання та обдумування.

Концептуальна таблиця – використовується для демонстрації учнями розуміння пройденого матеріалу; особливо корисна вона, коли необхідно порівняти три і більше об'єктів або необхідно розглянути кілька аспектів одного і того ж питання. Для проведення уроку необхідна таблиця, на якій написані запитання: Хто? Що? Коли? Де? Чому? Проблему аналізують відповідно до цих запитань.

Ці та інші методи застосовують на певних етапах уроку. Методи активного навчання можуть використовуватися на різних етапах навчального процесу:

На першому етапі – первинне оволодіння знаннями, до яких можна віднести і проблемну лекцію, евристичну бесіду, навчальні дискусії тощо.

На другому етапі – контроль знань, умінь та навичок, можуть бути використані колективна розумова діяльність, тестування тощо.

На третьому етапі відбувається формування професійних умінь і навичок – завдяки знанням і розвитку творчих здібностей, можливостей використання модельованого навчання, ігрових і неігрових методів [5].

Але слід зазначити, що велика кількість активних методів навчання має багатофункціональне значення у навчальному процесі. Так, наприклад, при розборі конкретної ситуації для вирішення трьох завдань можна використовувати: закріплення нових знань, отриманих під час лекції; удосконалення вже отриманих професійних умінь; активізацію обміну знаннями та досвідом.

О.В. Зарукіна вважає, що активні методи навчання дозволяють розвивати пізнавальну і творчу діяльність учнів, підвищувати результативність навчального процесу, формувати й оцінювати професійні компетентності, особливо в частині організації та виконання колективної роботи [2].

C.S. Bonwell, J.A. Eison підсумовують літературу з питання активного навчання та роблять висновок, що активні методи навчання ведуть до покращення ставлення учня до предмета, учні краще думають і пишуть [8].

J. Biggs, K.Tang зазначають, що добре сплановане активне навчання – ефективний шлях до отримання учнями знань [7]. Але звертається увага на те, що активні дії учня самі по собі не означають, що він чомусь навчиться. Зазначається: «It is not enough just to do, and neither is it enough just to think. Not is it enough simply to do and think. Learning from experience must involve linking the doing and the thinking» (українською: «Лише щось робити – недостатньо, як і недостатньо лише мислити. Проте недостатньо також і робити, і мислити. Навчання з власного досвіду має пов'язувати мислення з роботою») [9].

В умовах нового процесу пізнання змінюються функції і ролі викладача (табл.1) та учнів (табл.2) на заняттях. Багато дослідників виділяють такі ролі викладача: керівник, фасилітатор, наставник, радник, організатор, повноправний учасник процесу пізнання разом з учнями.

Роль учнів: дослідник, учень, що активно бере участь у процесі пізнання разом з викладачем.

В активних методах основний акцент робиться на учня, який вміє самостійно вирішувати нові проблеми, може скористатися знаннями, що потрібні для їх розв'язання. Активні методи сприяють розвитку вмінь і навичок в інтелектуальній, емоційній, суспільній і моральній сфері. В активних методах важливим є раніше набутий досвід учня, усвідомлення ним цього досвіду, а також емоцій, які його супроводжують.

Розвиток комп'ютерних технологій продовжує зростати в геометричній прогресії. В області географії ці події мають істотний вплив на розвиток і просування комп'ютерної картографії та географічних інформаційних систем (ГІС). Вони, разом з про-

грамами, доступними для широкої публіки, наприклад, Google Earth, значно поліпшують здатність не тільки візуалізувати і відображати географічні дані та інформацію при викладанні, а й аналізувати ці дані, використовуючи геостатистичний програмний пакет. Географічні інформаційні системи мали глибокий вплив на дисципліну в останні два десятиліття. ГІС може бути дуже ефективним засобом, що допомагає учням розвивати критичне мислення та навички вирішення проблем. Із сучасними комп'ютерними і супутниковими технологіями ми здатні зібрати дані про світ небувалими темпами. Супутникові знімки доступні і використовуються для демонстрації та обговорення подій і явищ.

Можна запропонувати в рамках літньої практики проект для навчання, у якому учні, розділені на групи, розробляють детальний план поїздки і маршрут, таким чином використовуючи отримані знання і навички під час планування екскурсійної подорожі Європою. Учні повинні спланувати всі свої переїзди і діяльність, у тому числі проживання, харчування і відвідування певних місць, після чого кожна група представляє свій план усьому класу. План учні складають за допомогою карт та Інтернету, який на сьогодні є неймовірно розвинутою мережею, де легко знайти інформацію про готелі, заклади харчування, транспорт, екскурсії у будь-якому куточку світу. Таким чином, учні дізнаються про інші країни, проявляють креативне мислення, вчать працювати у команді.

Перевірка знань з географії показала, що залучення активних методів навчання сприяло підвищенню зацікавленості учнів у даній дисципліні. В учнів підвищився рівень пізнавальної діяльності на уроках географії. Успішність учнів і якість їх знань підвищилася. Після застосування різних активних методів роботи із загальногеографічними, тематичними, контурними картами в учнів сформувалося стійке поняття про світовий простір.

Таблиця 1

Аспекти зміни ролі вчителя при використанні активних методів навчання під час уроку [7]

Від:	До:
Увага на уроці сконцентрована на вчителіві	Увага на уроці сконцентрована на учні
Навчання сконцентроване на результаті	Навчання сконцентроване на процесі
Учитель – «передавач» знань	Учитель – організатор процесу пізнання
Учитель є виконавцем для дітей	Учитель є фасилітатором процесу виконання та пізнання для учнів
Навчання сфокусоване на предметі уроку	Навчання сфокусоване на цілісному, всебічному засвоєнні знань

Таблиця 2

Аспекти зміни ролі учня при використанні активних методів навчання під час уроку [7].

Від:	До:
Учні – пасивні отримувачі знань	Активні учні
Фокусування на відповіді на запитання	Концентрація на ставленні запитань
Учні «ведуть за руку» через процес пізнання	Учні самі відповідальні за власний процес пізнання
Змагання з іншими учнями	Співробітництво у процесі пізнання
Учні вивчають окремі теми	Учні поєднують вивчене для вирішення питань

Діагностика показала, що в результаті застосування активних методів навчання підвищується рівень знання географічної карти.

Учителі відзначають, що використання активних методів навчання на уроках з географії підвищує інтерес учнів до дисципліни, також покращується успішність учнів, проте, як зазначають деякі викладачі, – вона не набагато вища за успішність тих, хто відвідує традиційні заняття.

Із розвитком сучасних технологій учителям географії стає легше урізноманітнювати процес навчання за допомогою різних комп'ютерних програм, що розвивають просторове мислення, здатність аналізувати, порівнювати; Інтернет-технології дають змогу отримати інформацію майже з будь-якого куточка світу. Активні ж методи навчання допомагають навчитися управлінню сучасним потоком інформації, її аналізу та ефективній комунікації один з одним, що так важливо у сучасному світі.

Активних методів навчання існує безліч, а поява нових регламентується лише уявою педагогів. У даній статті запропоновані до використання на шкільних уроках 22 активні методи навчання та запропонована їх класифікація за доцільністю використання на тому чи іншому етапі уроку (рис. 3): етапах актуалізації знань, вивчення нового матеріалу, обговорення, узагальнення та повторення.

Шляхи поєднання різноманітних активних методів навчання в рамках одного уроку залежать від теми та цілей його проведення, кількості учнів у класі, їх фізичних можливостей, доступного простору для проведення заняття тощо. Представлені вище 22 методи активного навчання можна поєднувати один з одним для використання на уроці. З наведених 22 методів можна утворити значну кількість комбінацій та використовувати їх повторно, але у різних поєднаннях, для великого переліку уроків і тем. Розглянемо декілька з можливих комбінацій (рис. 4, рис. 5, рис. 6, рис. 7).

Представлені на рис. 4 і рис. 5 комбінації активних методів навчання дають змогу приділити більше часу й уваги дискусії під час уроку. Подібні заняття потребують серйозної самостійної підготовки до уроку та ініціативи під час нього. Такий план уроку найкраще підійшов би для старшокласників – адже у старших класах найчастіше учні є орієнтованими на активну і демонстративну мовну діяльність.

Варіанти поєднання методів, представлені на рис. 6 і рис. 7, є орієнтованими на вивчення нової теми у класі. Однак, така послідовність методів передбачає не менш інтерактивне заняття, ніж попередня, що є дуже важливим у підлітковому віці – періоді гострої тяги до групового спілкування. Проте вона не вимагає показової мовної діяльності, що виносить цей план уроку за «зону ризику» для підлітків, які надмірно орієнтуються на думку однолітків.

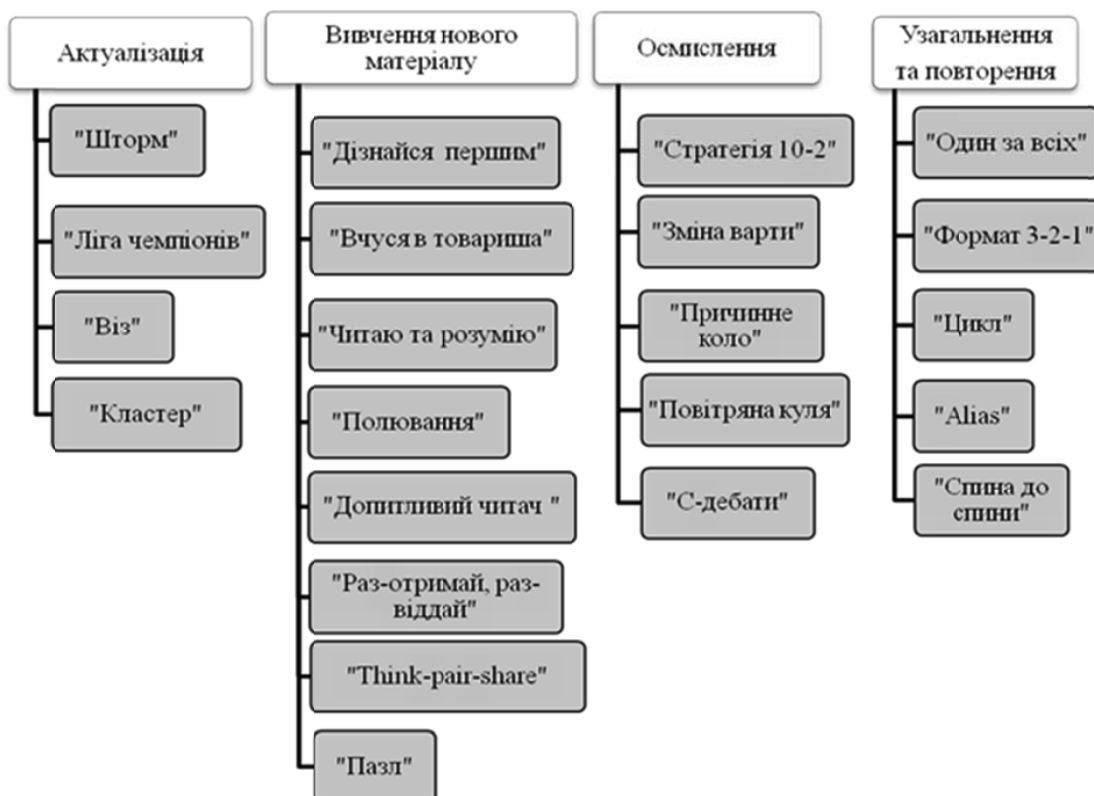

Рис.3. Класифікація активних методів навчання за доцільністю використання

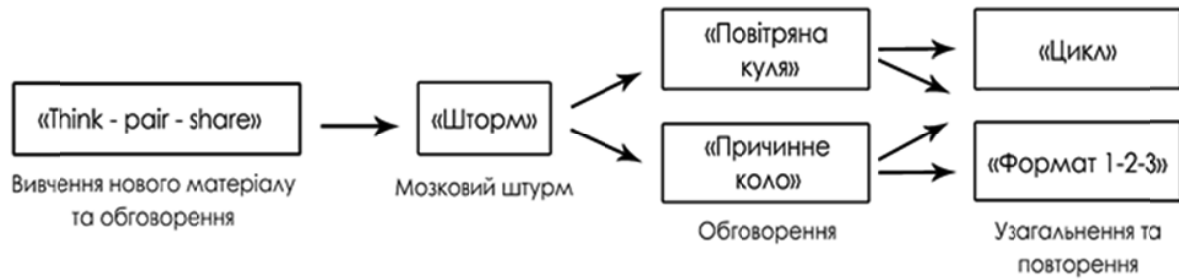

Рис.4. Варіант № 1 комбінації запропонованих активних методів навчання для проведення уроків у школі

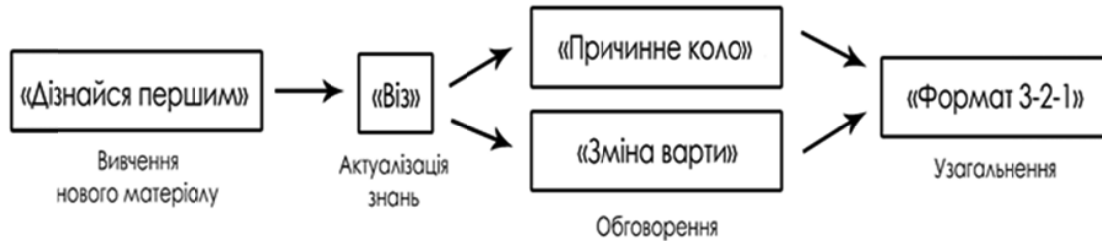

Рис.5. Варіант № 2 комбінації запропонованих активних методів навчання для проведення уроків у школі

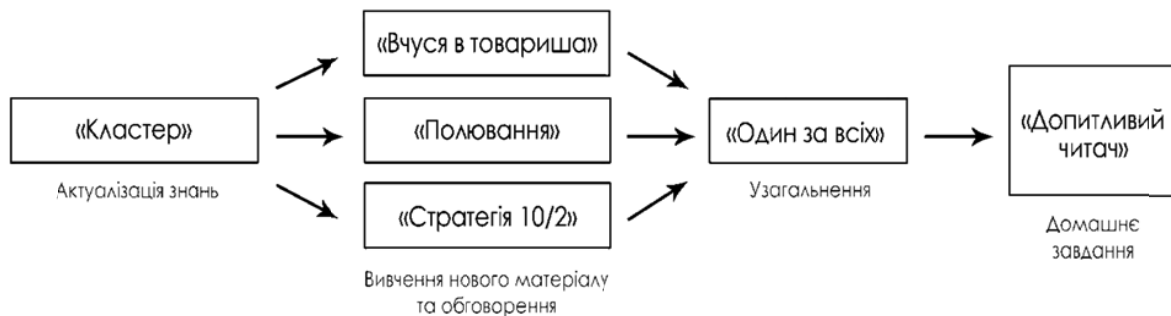

Рис.6. Варіант № 3 комбінації запропонованих активних методів навчання для проведення уроків у школі

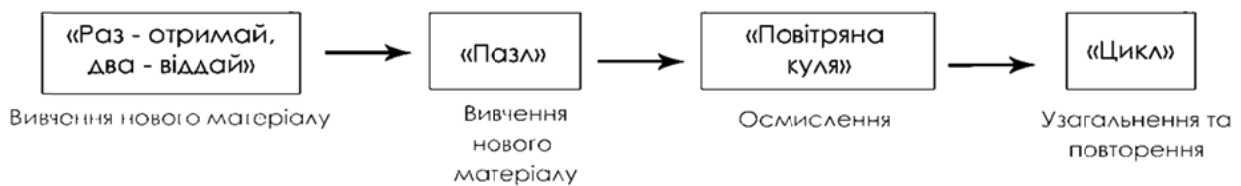

Рис.7. Варіант № 4 комбінації запропонованих активних методів навчання для проведення уроків у школі

Можна зробити висновок, що такий набір і така послідовність методів забезпечили б комфортний та цікавий урок для учнів середньої школи.

Висновки. Активні методи навчання – це актуальна досліджувана тематика за кордоном, включаючи країни СНД. Існує досить широка методична база, готова до застосування на заняттях, безліч рекомендацій та порад щодо проведення уроків із застосуванням активних методів навчання. Звичайно, значно менше робіт і літературних джерел можна знайти на більш вузьку тему – застосування активних методів навчання на уроках географії, але є певна кількість викладачів, як за

кордоном, так і в Україні, що обмінюються досвідом. Загалом, огляд літератури показав, що наразі питання активізації навчання є дуже актуальним, і до нього звертається усе більше вчителів. Тому можна припустити, що у майбутньому застосування активних методів навчання перетвориться із сучасної тенденції на обов'язкову умову побудови навчального процесу.

Відібрані активні методи навчання були класифіковані за доцільністю застосування на тих чи інших етапах уроку. Деякі з них найкраще підходять, наприклад, для проведення актуалізації знань, інші – для узагальнення тощо.

Запропоновано чотири схеми можливих взаємодій відібраних активних методів навчання між собою на уроці географії, на різних етапах уроку. Дві представлені схеми дають змогу приділити більше часу й уваги дискусії на уроці, що найкраще застосовувати для старшокласників – адже в старших класах найчастіше учні є орієнтованими на активну і демонстративну мовну діяльність. А наступні дві схеми є орієнтованими на вивчення нової теми

у класі. Однак, така послідовність методів передбачає не менш інтерактивне заняття, ніж попередня, що є дуже важливим у підлітковому віці – періоді гострої тяги до групового спілкування, проте вона не вимагає показової мовної діяльності. Такий набір і така послідовність методів забезпечили б комфортний та цікавий урок для учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М: Высшая школа, 1991. – 207 с.
2. Зарукина Е.В. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб.-метод. пособие / Е.В. Зарукина. – СПб: СПбГИЭУ, 2010. – 59 с.
3. Наволокова Н.П. Энциклопедия педагогических технологий та инноваций / Н.П. Наволокова. – Харьков: Основа, 2009. – 154 с.
4. Смолкин А.М. Методы активного обучения: науч.-метод. пособие. / А.М. Смолкин. – М: Высшая школа, 1991. – 176 с.
5. Софій Н. Інноваційні методи навчання та викладання: теоретичне підґрунтя та методика використання / Н. Софій. – К.: Проект «Рівний доступ до якісної освіти», 2007. – С. 3-60.
6. Active Learning and Teaching Methods for Key Stage 3. – Belfast: A PMB Publication, 2007. – 80 p.
7. Biggs J. Teaching for Quality Learning / J. Biggs, K.Tang // Society for Research into Higher Education and Open University Press. – 2007. – 335 p. [Електрон. ресурс] – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Tareq_Alasadi2/post/how_can_we_improve_teachin8_at_universities/attachment/59d6268f79197b8077984d75/AS%3A322512007696384%401453904262192/download/p3.pdf
8. Bonwell C.C. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom / C.C. Bonwell, J.A. Eison // George Washington University. – 1991. – № 1. – P. 25-32.
9. Hertzog C.J. A Study of Two Techniques for Teaching Introductory Geography: Traditional Approach versus Cooperative Learning in the University Classroom. / C.J. Hertzog, C. Lieble // Journal of Geography. – 1996. – № 95. – P. 274-280.
10. Prosser M. Student Learning and the Experience of Teaching / M. Prosser, K. Trigwell // HERDSA Review of Higher Education. 2017. – № 4. – P. 5-27.

REFERENCES:

1. Verbickij, A.A. (1991). Aktivnoe obuchenie v vysshej shkole: kontekstnyj podhod [Active learning in higher education: the contextual approach]. Moskva: Vysshaja shkola, 207.
2. Zaruquina, E.V. (2010). Aktivnye metody obuchenija: rekomendacii po razrabotke i primeneniju: ucheb.-metod. posobie [Active learning methods: recommendations for the development and application. Educational and methodical manual]. Sankt-Peterburg: SPbGIEU, 59.
3. Navolokova, N.P. (2009). Ency'klopediya pedagogichny'x texnologij ta innovacij [Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations]. Xarkiv: Osнова, 154.
4. Smolkin, A.M. (1991). Metody aktivnogo obuchenija: nauch.-metod. posobie [Active learning methods. Scientific and methodical manual]. Moskva: Vysshaja shkola, 176.
5. Sofij, N. (2007). Innovacijni metody` navchannya ta vy`kladannya: teorety`chne pidg`runtya ta metody`ka vy`kory`stannya [Innovative methods of learning and teaching: the theoretical basis and method of use]. Ky`yiv: Proekt «Rivny`j dostup do yakisnoyi osvity`», 3-60.
6. Active Learning and Teaching Methods for Key Stage 3 (2007). Belfast: A PMB Publication, 80.
7. Biggs, J., Tang, K. (2007). Teaching for Quality Learning. Society for Research into Higher Education and Open University Press. 335. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Tareq_Alasadi2/post/how_can_we_improve_teaching_at_universities/attachment/59d6268f79197b8077984d75/AS%3A322512007696384%401453904262192/download/p3.pdf
8. Bonwell, C.C., Eison, J.A. (1991). Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. George Washington University, 1, 25-32.
9. Hertzog, C.J., Lieble, C. (1996). A Study of Two Techniques for Teaching Introductory Geography: Traditional Approach versus Cooperative Learning in the University Classroom. Journal of Geography, 95, 274–280.
10. Prosser, M., Trigwell, K. (2017). Student Learning and the Experience of Teaching. HERDSA Review of Higher Education, 4, 5-27.

INFORMATION ABOUT AUTHORS / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Klymenko Valentyna Grygorivna – Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography, Deputy Dean of the Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail:valent.klimenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>

Клименко Валентина Григорьевна – доцент кафедри фізическої географії та картографії, заступитель декана факультета геології, географії, рекреації та туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail:valent.klimenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>

Achkasova Victoriia Victorivna – Senior Lecturer of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: v.achkasova@physgeo.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8899-4916>

Ivanenko Ludmila Oleksandrivna – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor; Head of the Department of Education Quality. V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: education@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-2273>

Ачкасова Вікторія Вікторівна – старший преподаватель кафедры физической географии и картографии факультета геологии, географии, рекреации и туризма Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина; e-mail: v.achkasova@physgeo.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8899-4916>

Іваненко Людмила Александрівна – кандидат педагогических наук, доцент, начальник управления качества образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина; e-mail: education@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-2273>

Надійшла до редколегії 22.05.2019 р.